

La catalogació dels béns que integren el patrimoni etnològic com a eina bàsica per conservar-lo

Antoni Camps
Institut Menorquí d'Estudis

Al llarg dels 15 anys transcorreguts de la declaració de Menorca com a reserva de biosfera s'han anat produint canvis importants en la gestió del patrimoni històric de l'illa. En anteriors jornades, les ponències referents al patrimoni històric eren quasi bé anecdòtiques, i es reduïen a una sola ponència de caire molt genèric. L'any 1999 s'exposaven els canvis produïts en els primers cinc anys de la declaració i s'aportaven tota una sèrie de criteris a tenir en compte en relació amb la sostenibilitat¹. En les Jornades del 2004, i també a través d'una sola ponència, s'exposaven els reptes de futur en la gestió del patrimoni històric². Arribats al 2008, resulta molt significatiu, i encoratjador, que en aquestes Jornades es dediqui una atenció especial a la gestió del patrimoni històric com un dels eixos clau de la sostenibilitat, fet que evidencia el creixent interès que desperta, i que es manifesta amb l'exposició de les diferents ponències i comunicacions que tenen com a eix comú la gestió del patrimoni històric en les seves diferents vessants.

En l'àmbit legislatiu, l'avanç més important viscut en els darrers anys ha estat el traspass de les competències en matèria de patrimoni històric, a través de la Llei autonòmica 6/1994, del Govern de les Illes Balears, als consells insulars, i la redacció de tot un seguit de lleis (com ara la Llei 12/1998, del patrimoni històric de les Illes Balears; la Llei 4/2003, de museus de les Illes Balears; la Llei 1/2002, de cultura popular i tradicional de les Illes Balears, o la Llei 15/2006, d'arxius i patrimoni documental de les Illes

---

¹ Gual, J.M. 2002. El patrimoni històric i arqueològic, dins *Jornades sobre la Reserva de Biosfera de Menorca*. Institut Menorquí d'Estudis. Maó. pàg. 163-170

² Gual, J.M. 2005. Gestió sostenible del patrimoni històric de Menorca, dins *Jornades sobre els 10 anys de la Reserva de Biosfera de Menorca*. Institut Menorquí d'Estudis. Maó. pàg. 215-222

Balears, entre d'altres) que ens serveixen d'instruments normatius per a una correcta gestió i salvaguarda del patrimoni històric illenc.

La Llei 12/1998, del patrimoni històric de les Illes Balears, marca el procediment administratiu que han de seguir els consells insulars per a la declaració d'un bé integrant del patrimoni històric com a *bé d'interès cultural* i com a *bé catalogat*, les dues categories de protecció dels béns del patrimoni històric que contempla la referida llei, i proporciona la base jurídica per protegir-lo i salvaguardar-lo. Atesa aquesta normativa, les mesures de protecció que planteja resulten clarament aplicables a aquells béns del patrimoni històric que han estat declarats en una de les dues categories de protecció, però, perquè açò sigui possible, aquests mateixos béns han hagut de ser prèviament identificats com a béns rellevants del patrimoni històric de les Illes Balears -en el cas dels béns d'interès cultural- i com a béns amb una significació i un valor suficient per ser protegits singularment -en el cas dels béns catalogats.

Independentment dels béns integrants del patrimoni històric declarats singularment com a béns d'interès cultural amb posterioritat a l'entrada en vigor de la Llei 12/1998, la major part dels béns de les Illes Balears declarats d'interès cultural gaudeixen d'aquesta consideració d'acord amb la disposició addicional primera de la llei de patrimoni històric de les Illes Balears, segons la qual passen a ser béns d'interès cultural tots els béns radicats a les Illes Balears que havien estat declarats com a tals per la Llei 16/1985, del patrimoni històric espanyol, la qual, en la disposició addicional primera, especifica que tenen aquesta consideració tots els béns que amb anterioritat havien estat declarats com a historicoartístics o inclosos en l'*Inventario del Patrimonio Artístico y Arqueológico de España*.

Per altra banda, la declaració de béns mobles i immobles integrants del patrimoni històric de les Illes Balears com a béns catalogats es regeix de manera específica per la Llei 12/1998, de patrimoni històric de les Illes Balears, per la qual cosa la major part de les declaracions s'han realitzat durant la vigència d'aquesta llei autonòmica. L'excepció la conformen els béns mobles que amb anterioritat a la Llei 16/1985, del patrimoni històric espanyol, havien estat inclosos en l'*Inventario del Patrimonio Histórico-Artístico Español*, els quals passaven a tenir la consideració de béns inventariats i inclosos en l'Inventari general de béns mobles de l'administració general de l'Estat. Els béns mobles de les Illes Balears inclosos en l'inventari estatal passen a ser béns catalogats amb la Llei 12/1998 i inclosos en el Catàleg insular de patrimoni històric de l'illa corresponent i en el Catàleg general del patrimoni històric de les Illes Balears.

Des de l'assumpció de les competències en matèria de patrimoni històric, el Consell Insular de Menorca ha anat aprofundint en el coneixement del patrimoni històric illenc mitjançant l'elaboració de diferents catàlegs (d'ermites i capelles, fars, bateries de costa, la carta paleontològica, la carta arqueològica submarina), amb l'objectiu d'identificar els béns que integren el patrimoni històric menorquí i, en el cas dels béns susceptibles de protecció singular, procedir, si escau, a la tramitació dels corresponents procediments administratius per declarar-los béns d'interès cultural o béns catalogats i incloure'ls en el Registre insular de béns d'interès cultural / Registre de béns d'interès cultural de les Illes Balears i en el Catàleg insular del patrimoni històric / Catàleg general del patrimoni històric de les Illes Balears respectivament, els quals esdevenen autèntiques eines per a la protecció i la salvaguarda dels béns patrimonials enregistrats.

Paral·lelament, els municipis de l'illa han anat elaborant els seus catàlegs de protecció del patrimoni històric com a instruments dels seus plans generals d'ordenació urbanística, alguns ja existents abans de la Llei 12/1998 (com ara Ciutadella, Maó, es Castell, Ferreries o es Mercadal), altres redactats de bell nou amb posterioritat a aquesta llei (Alaior o es Migjorn Gran) i d'altres que corresponen a revisions i actualitzacions de catàlegs anteriors inclosos en les adaptacions dels planejaments al Pla territorial insular (Ferreries o es Mercadal). Atesa la Llei 12/1998, de patrimoni històric de les Illes Balears, aquests catàlegs han de fixar les mesures primàries d'identificació, protecció i conservació dels béns immobles integrants del patrimoni històric, per la qual cosa esdevenen fonamentals per a la salvaguarda dels béns que hi han estat incorporats. Malgrat tot, aquests catàlegs, en molts casos, esdevenen de difícil practicitat, especialment els referents al patrimoni arquitectònic i etnològic. En alguns casos, la manca de concreció dels elements a protegir fa que no es donin les llicències d'obres adequades que assegurin la preservació dels valors culturals dels béns incorporats en els catàlegs i, en altres casos, les normes de protecció són incompatibles amb els usos que pretenen donar els titulars i propietaris als béns en qüestió.

Arribats a aquest punt, queda palès que els instruments teòrics de protecció del patrimoni històric de Menorca estan clarament definits, independentment de l'efectivitat o de la dificultat de posar-los en pràctica en cada cas específic, i que per poder-lo protegir és imprescindible la identificació prèvia de cadascun dels béns que l'integren. Paradoxalment, però, la Llei 12/1998 va més enllà i, tal com diu l'article 1.2, "el patrimoni històric de les Illes Balears s'integra de tots els béns i valors de la cultura, en qualssevol de les seves manifestacions, que revelen un interès històric, artístic, arquitectònic, arqueològic, historicoindustrial, paleontològic, etnològic, antropològic,

bibliogràfic, documental, social, científic i tècnic per a les Illes Balears” i estableix un règim comú de protecció per a tots els béns del patrimoni històric, tot marcant que “han de ser conservats, mantinguts i custodiats pels propietaris, titulars d’altres drets reals i posseïdors”. És a dir, que si partim d’aquesta definició, el patrimoni històric està integrat per un volum impressionant de béns, gran part dels quals, ara per ara, no han estat identificats com a part integrant d’aquest patrimoni.

Tal com ja es demanava Joana M. Gual en les Jornades de 2004³, com es pot protegir un bé que prèviament no ha estat identificat d’una manera precisa com a integrant del patrimoni històric? I, si no ha estat identificat com a tal de manera individualitzada, quan i com es pot considerar que aquest bé s’integra o no en el patrimoni? Qui determina i com es determina aquesta integració? Si a tot açò afegim els interessos particulars de la propietat del bé en qüestió, i si aquests són incompatibles amb el que disposa la Llei de patrimoni (“conservar-lo, mantènr-lo i custodiar-lo”), el nombre d’interrogants s’incrementa. El patrimoni que actualment pateix més aquesta imprecisió és l’arquitectònic i, molt especialment, l’etnològic. Tant és així, que ni la Llei 12/1998, de patrimoni històric de les Illes Balears, ni la Llei 1/2002, de cultura popular i tradicional de les Illes Balears, es desenvolupen de manera suficient per respondre a tots aquests interrogants.

Si en el cas del patrimoni arqueològic i dels béns del patrimoni arquitectònic més singulars la seva consideració com “integrants” del patrimoni històric no planteja massa dubtes (i cap dubte en els que tenen la consideració de bé d’interès cultural i bé catalogat), no podem dir el mateix de certs béns del patrimoni arquitectònic i del patrimoni etnològic en general, quan la seva consideració com a “integrants” del patrimoni històric és subjectiva, és a dir, ve determinada pel punt de vista de cadascú. És aquí quan l’Administració té el deure de posar els instruments teòrics necessaris per determinar d’una manera precisa què integra el patrimoni històric, i què s’ha de protegir de cada bé “integrant”, i de quina manera.

Crec, idò, que aquests instruments són d’obligada redacció per a aquell patrimoni que pateix més imprecisió en aquest sentit, és a dir, el patrimoni etnològic, i per a una part de l’arquitectònic, i que ha de ser la mateixa Administració qui ha d’establir els criteris per garantir-ne la conservació, tot tenint en compte que aquests criteris han de ser compatibles amb els usos que se’ls pretengui donar amb vistes a la sostenibilitat.

---

³ Gual, J.M. 2005. *op. cit.*

Resumint, podem dir que, per poder dur a la pràctica d'una manera efectiva les normes de protecció que estableix la legislació vigent en matèria de patrimoni en cada cas concret, és imprescindible identificar, primer, els béns integrants del patrimoni i, després, definir d'una manera clara i precisa quins són els valors que determinen la seva "integració" en el patrimoni històric i definir d'una manera explícita què s'ha de protegir i què no, tot establint una proposta bàsica d'actuacions i uns criteris bàsics d'actuació per a cada cas específic.

El Consell Insular de Menorca ha anat treballant en els últims anys en aquest sentit, i resultat d'aquesta feina són, per exemple, els diferents catàlegs de protecció del patrimoni arquitectònic i etnològic, amb les corresponents normatives específiques, que s'han anat elaborant per a les diferents àrees naturals d'especial interès (ANEI) de l'illa. En aquest sentit, també, s'emmarquen els catàlegs municipals de recent redacció i els catàlegs especialitzats (com ara els ja referits d'ermites i capelles, el de fars o el de bateries de costa de la Guerra Civil), que esdevenen eines fonamentals per a la identificació i la protecció d'aquest patrimoni. A hores d'ara, però, no es pot donar la feina per finalitzada. Es fa imprescindible la redacció d'un catàleg integral del patrimoni etnològic menorquí, el més susceptible de destrucció, que serveixi per protegir-lo i que, a la vegada, actualitzi els catàlegs municipals més antics, la major part dels quals van ser redactats sense pretendre ser exhaustius, recollint, tan sols, els béns etnològics més representatius, tot i establint unes normes de protecció que, en molts casos, esdeven poc clares pel que fa al que s'ha de protegir i al que queda fora de protecció.

El Consell Insular de Menorca, sensible a aquest fet, ha establert, com a una de les línies prioritàries de les ajudes a la investigació del patrimoni històric del 2008, l'elaboració de catàlegs del patrimoni etnològic que serveixin per identificar-lo, conèixer-lo i, consegüentment, salvaguardar-lo. És per aquesta raó que, amb l'aval científic de l'Institut Menorquí d'Estudis, vàrem presentar una proposta de catalogació del patrimoni etnològic d'una àrea específica de Menorca, que pretén ser l'inici d'un projecte molt més ampli i ambiciós: la catalogació integral del patrimoni etnològic de l'illa. Aquest projecte té com a principal objectiu omplir la llacuna actualment existent envers el coneixement i la identificació del que consideram béns integrants del patrimoni històric etnològic insular, i que serveixi d'eina pràctica per garantir-ne la conservació.

El projecte que actualment es du a terme se centra en el municipi de Ciutadella. Aquesta elecció es deu, entre altres coses, a que és un dels més extensos de l'illa i que, per aquesta mateixa raó, compta amb un nombre de béns d'interès etnològic important. Al mateix temps, aquest municipi disposa d'un catàleg municipal de protecció del patrimoni etnològic que, a hores d'ara, esdevé obsolet (va ser redactat fa

més de vint anys i tan sols recull una mostra representativa de béns) i que, per altra banda, compta amb una sèrie d'espais declarats ANEI que no disposen, encara, d'una normativa ni d'un catàleg de protecció específics.

La tasca de catalogació del patrimoni etnològic de Ciutadella és ingent, i és per aquesta mateixa raó que s'ha iniciat la primera fase de la investigació acotant l'àrea d'estudi a la zona de l'extraradi del nucli urbà, la més susceptible de transformació en un futur immediat, i que ocupa una superfície aproximada de 1.100 hectàrees. Per a la catalogació s'utilitza un model de fitxa que inclou els camps necessaris (com ara la localització, les coordenades, la denominació, l'adreça, l'estat de conservació, les referències cadastrals, etc.) que permetin una identificació clara dels béns enregistrats. Per altra banda, en el camp de la descripció, es pretén fer constar, d'una manera molt detallada, els valors de la catalogació en cada cas específic, determinant quins elements es proposa protegir i quins no revesteixen interès i que, per tant, es proposa deixar fora de protecció. Per altra banda, el catàleg pretén ser una eina que no plantegi dubtes a l'hora d'interpretar què es proposa que es pugui fer damunt del bé en qüestió i què es proposa que no es pugui fer, per la qual cosa adquireixen una importància destacada els camps que es refereixen a les propostes bàsiques d'actuació i als criteris a seguir en les actuacions que es portin a terme en cadascun dels béns enregistrats.

Vista la subjectivitat de la integració o no de certs béns en el catàleg, que en molts casos pot xocar amb els interessos particulars dels titulars, les actuacions i els criteris a seguir en cada cas es plantegen com a propostes de referència que serveixin de pautes a l'hora de definir què convé fer i què no, tot deixant a les administracions competents determinar, en darrera instància, què es pot autoritzar o què no i amb quines condicions, tenint en compte la realitat de cada cas específic i les circumstàncies particulars de cada propietat.

L'execució del projecte ens confirma la riquesa i la complexitat del patrimoni etnològic de Ciutadella i, per extensió, de Menorca, i, a la vegada, ens reafirma la necessitat d'elaborar un catàleg d'aquestes característiques. Fins a la data, en l'àrea d'estudi s'han catalogat més de 500 béns immobles, dels quals una part molt important no havien estat identificats d'una manera explícita com a integrants del patrimoni històric etnològic amb anterioritat. Una part encara més important dels béns, vista la ubicació i el deplorable estat en què es troben, ens reafirma la necessitat de redactar una proposta de protecció per a cada cas individualitzat per tal de garantir-ne la conservació.

Crec que la necessitat d'elaborar un catàleg exhaustiu dels béns etnològics del patrimoni històric és òbvia, i que s'ha de deixar en mans dels tècnics corresponents i de les ad-

ministracions competents determinar quins béns s'integren i quins no en el patrimoni històric. Però, mentrestant, i una vegada que la feina estigui feta i es posi a disposició de les administracions com a eina per a la seva gestió, em vénen irremeiablament al cap moltes de les preguntes, les afirmacions i les negatives que he anat sentint al llarg d'aquests darrers mesos de feina de camp per part dels propietaris dels béns susceptibles de ser catalogats: "Qui m'ha de dir a jo què puc fer i què no puc fer a ca meva?" o "Ara resulta que açò és patrimoni, i no m'ho deixen tocar!" o "Si volen que ho conservi, per què no m'ho paguen?" o "No, no, no vull que ho cataloguis perquè després no me deixaran fer res" o "Idò, si no me deixen fer res i no m'ho volen pagar, que caigui".

Conciliar el que disposen les lleis i els interessos particulars és difícil d'aconseguir. Així i tot, un dels reptes que s'han de plantejar -i de fet ja s'estan plantejant- les diferents administracions públiques és el foment de l'educació per incrementar la consciència sobre com és d'important conservar el patrimoni que hem heretat dels nostres avantpassats, com a senya de la nostra identitat present i com a senya d'identitat futura, per poder-lo transmetre a les generacions que ens succeiran.